

Абдуллаев Р.М., Камбаров А.К.

КУТТУУ БИЛИМ - ТАРБИЯЛООНУН БУЛАГЫ

Абдуллаев Р.М., Камбаров А.К.

ОБРАЗОВАНИЕ - ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ

R.M. Abdullaev, A.K. Kambarov

EDUCATION – SOURCE UPBRINGING

УДК: 17:37.01

Бул макалада Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасы жана андагы тил маселеси, тарбия, айрыкча уул-кыз тарбиясы, илим-билим жөнүндө ойлору, анын азыркы күндө дагы маанилүүлүгү жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: дидактика, кенеш, акыйкаттык, көз караш, чындык.

В статье говорится о воспитании молодого поколения, вопросы языка, мысли о науке и знании и о значимости в настоящее время в произведении Жусупа Баласагына “Благодатное знание”.

Ключевые слова: дидактика, совет, справедливость, взгляд, правда.

The article talks about the upbringing of the young generation, language, thoughts about science and knowledge, and the importance of currently in the work of Zhusup Balasagyn “Holy knowledge”.

Key words: didactics, board, justice, opinion, true.

Жусуп Баласагындын (Юсуф Хос Хожиб) “Кутадгу билиг” деген чыгармасы бүтүн түрк элдеринин тарыхында чоң окуя болгондугу талашсыз. Ошол китеп XI кылымда Кашкарда өкүмдарлык кылган Табгач-Богра Кара-Хакан-Абу Али Хасанга арнап жазылат жана ал жалаң таалим-тарбия берүү насааттарынан турат. Эмгектин ушундай баалуулугун эске алып, аны жазган кишиге өкүмдар Хос Хожиб-улуу хандын чоң (башкы) кеңешчиси деген мансап-наам берет (1, 583.)

Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиги (Кут билим)” терең мазмундуу дидактикалык поэма. Бул эстеликте түрк тилдүү ата-бабаларыбыздын жашоосу, турмуш-тиричилиги, чарбалык уклады, билимдери, көз караштары, үрп-адаттары, салт-санаалары, материалдык жана рухий маданияты көрсөтүлгөн. “Куттуу билимде” автордун сөзү боюнча, жалпы адамзаттык баалуулуктарды түзүүчү төрт улуу түшүнүк бириктирилген: чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, каниетүүлүк. Күнтууду-Адилет, Айтолду-Ырыс, дөөлөт, Акдилмиш чындык, акылмандык, Өткүрмүш-Каниет. 1993-жылы Жусуп Баласагындын дидактикалык поэмасы байыркы түрк тилинен кыргыз тилине “Куттуу билим” деген ат менен которулган (Б.Апышевдин жазышынча “Кут алчу билим”, 1988-жыл, Фрунзе, “Кыргызстан” басмаканасында которулган деп берилет).

Сен үчүн түркчө ырлар тартуу кылдым,
Окууда мага арнап дуба кылгын”.

Китеп көп араб, тажик тилдеринде,

Бул китеп эң биринчи биздин тилде:

Ж.Баласагындын таалим тарбия маселесине өтө жакшы көңүл буруп, кеңири токтолгонунан “Куттуу билим” күбөлүк берет. Акыл эсти жана билимди жогорку баалаган, адамды барктоого, анын коомдогу ролун, ордун аныктоого, адамдын баркын баалоого аракеттенген, анткени бул жарык дүйнөгө келген адам өзүн коомго, элге, үй-бүлөгө, балдарына зарыл болгон керектүү адам катары сезиши керектигин жазып калтырган. Ал билим жөнүндө:

Билим берди –адамзат улуу болду,
Окуу менен көп ачты сырдуу жолду.

Кудайым акыл, билим кимге берсе,
Ак жолун ачып турар миң- сан эсе.

Билим менен эмгек ишти бүткөрөт,
Илим бекти мурагына жеткирет.

Билимдүүгө окуу, кийим, аш болот,
Билимсиздер ушак менен дос болот.

Бабабыздын жогоруда келтирилген саптары XI кылымда жазылган болсо да, ХХI кылымда, азыркы мезгилде дагы өз кубатын жоготпогон, эң салмактуу ой-пикир боюнча кала берет. Бабабыздын бул кымбаттуу саптары ар бир окуу жайдын дубалдарынан орун алууга тийиш. Ошондой эле билим китепте төмөнкүдөй саптар менен даңкталат:

”Окуу-түндө, алдындагы шамчырак, билим алсаң мындай чырак жаркырап, “Окуу гана жарык чачат дүйнөгө”, “Илим-билим алган адам акыйкат”, “Билим - байлык”, “Акыл, билим окшош болот кишиге”, “Илимдүүгө окуу жолдош, бир тууган”, “Окуу болсо - билим үчүн жол салат”, “Билим болсо-иштин көзүн ал табат”, “Илимдүү илимдүүнү тааный билет, Акылдуу акыл баркын баалап жүрөт”, “Окугандар акылдуу - акыл курап, Билимдүү ойдогусун кабыл кылат”. “Окуу, билим көп нерсеге жеткирет”, “Акылдуу, илимдүүлөр-асыл жандар”, билим болсо-жан кыйышпас дос саган, илим болсо-кесиптешиң, кошунаң. Билим жана акыл эс-аркылуу бакытка жетүү маселеси чыгарманын өзөгүн түзөт. Мына ушундан ал “Куттуу билим” деп аталган.

“Акыл ар бир адамга берилет”, - дейт Ж.Баласагын, бул табияттын белеги. Ал эсти машыктырбаса, билим албаса, илимге умтулбаса, акыл-эс өнүкпөйт.” Ошондуктан философ жана ойчул педагог Ж.Баласагын төмөнкүлөрдү айтат: “Балаңды жаштайынан би-

лимге үйрөт, билимдүүнүн колунан баары келет,” кимде-ким окуй билсе олжо табаар, кимде-ким билим алса бек аталар”, “Сокур дешет билимсизди – жөн дебе, окуу гана жарык чачат дүйнөгө”.

Илимпоз-ойчул ушинтип адамдын рухий байлыгы - түбөлүктүү, окутуу жана тарбия берүү, акыл айтуу жана нускоо аркылуу ал муунга берилет деп көрсөтөт.

Чынында, түрк маданиятынын көрүнүктүү эстелиги - акыл-эстин жана билимдин китеби “Куттуу билим” - өз мезгилинин педагогикалык энциклопедиялык, анын тарбиялык касиети азыркы күндө да абдан күчтүү (2.132.). Элдик педагогиканын, бизге чейин жазуу түрүндө жетип келүүдө элден чыккан даанышмандардын таалим-тарбия жөнүндөгү залкар ойлоруна ширелишкен калайык калктын педагогикалык иш тажрыйбасынын жана ой мүдөөсүнүн кенчи болуп калган элдик педагогика таасирдүү таалим-тарбиянын жибек учугун укумдан тукумга тынымсыз улап олтуруп биздин күнгө чейин жеткиргендигине акылман акын, таасын педагог бабабыз Жусуп Баласагын “Кут алчу билим” (Фрунзе.”Кыргызстан” 1988) дастаны эң сонун далил.

Педагог бабабыз Жусуп Баласагын окурмандарга кайрылып:

“Жалаң, акыл-насаат сөздөн түзүлгөн, Шуру сымал жибек жипке тизилген” деп китептин мазмунун элдик педагогикалык казынасынан алгандыгын, ал казына түгөнбөс кенч экендигин, ал кенчти элге жеткизүүнүн каражаты жандуу, элестүү учкул сөздөр жана аны жеткизүүчүлөр элден чыккан сөз чеберлери экендигин көрсөтүп:

“Китепти окуй турган окурманым,
Көркүнө түрк сөзүнүн нак тунарың.
Эсте тут, бул китепти жазган адам,
Атактуу, шыпаа, сөзмөр болгон абдан” - дейт.

Дастандагы тарбия-таалимдин элдик салттарды жаш муундарды турмушка даярдап, эмгекчил элден чыныгы инсандык касиети жөнүндөгү идеалын ишке ашыруудагы ата-энелер, тарбиячылар үчүн күчтүү каражатка айланууга тийиш. Дастанды кунт коюп, ыхлас, ынтаа менен уккан инсан өзүнүн жан дүйнөсүнө жакшылыктын үрөнүн өндүрөт:

Анда:
”Улуулук-акыл-эстин натыйжасы,
А билим-улуу иштин дарбазасы,
Билим тизгин алга көздөй сүрөгөн,
Адымдай бер ал көрсөткөн жол менен.”
же дагы бир мисал:
“Билимдүү аз, эң арбын билимсиздер,
Акмактар көп, эң эле аз илимдүүлөр.
Наадан көрбөйт, сокур анда көкүрөк,
Ач көзүңдү билимге умтул тезирээк.”

Жусуп Баласагын инсандагы асыл касиетти чырайына чыгарып, анын ой-сезимин ойготуп, жан дүйнөсүн байыткан эң күчтүү курал катары эне тилин

эсептеген. Эне тилин терең үйрөнүп, байытып элге жугумдуу, жагымдуу ширин сөздү таруудай чубурткан адам элдин урмат сыйына ээ, ал касиеттүү инсан. Кылымдар бою калкыбыз жакшылыктын уюткусу-билим, илим, накыл сөздү даңазалап, кутту көксөп келгенине Ж.Баласагындын төмөндөгү саптары күбөлүк берет:

“Кары сөзүн айтылган капка сакта,
Кары сөзү алтында сырын ачса.
Кут бир келет бакпасаң кетип калат,
Бак бир конот, үйлөсөң учуп кетет”(3.37.)

Ошондой эле сөздүн өз ордуна коюп адамдарга урмат сый менен кайрылуу керектигин айтат:

Оройбу сага бирөө болгун сылык,
Жаман сөзгө-жакшы сөз айткын мурун.
Же: “Сиз” десе сени бирөө, сенда “Сиз” де,
А түгүл андан жакшы сылык сүйлө.(4.46.) - деген саптары ачык күбөлүк боло алат.

Инсандагы зоболонун бийиктиги окугандыкта, билимдүүлүктө экендигин, Кут китеби айткандай, элибиздин тилегин, мүдөөсүн чагылдырган, акыл-ойдун каймагы-оозеки сакталып келген макал-лакаптар айгинелейт: “Кары сөзүн капка сал”, “Билеги күчтүү бирди жыгат, билими күчтүү минди жыгат”. Билимдүүлүктү жана жан-дүйнөнүн байлыгын инсандагы жакшылыктын бардык касиетин өзүнө даана камтыган бакыт катары эсептеп, Ж.Баласагын төмөнкүчө жазат:

“Төрдөн орун тийген болсо нааданга,
Улагада калганына арданба.
Акылман улага болсо эгер,
Анда убал ардактуу деп биле бер.”

- деп, адамдын ким экендигин анын ээлеген орду, аткарган кызматы аныктабайт. Адамды байлык, бийлик көркүнө чыгарбайт. Инсандын касиети – анын акылында. Акылды өстүрүүнүн каражаты көп окуу, эмгек экендигине элди жандандырып, өзүнүн залкар педагогикалык идеяларын элдин тарбиялык тажрыйбасы менен тастыктап, өлбөс-өчпөс педагогикалык мурасты Ж.Баласагын бабабыз бизге белек кылып калтырган. Андагы педагогикалык тунук акылды талдап түшүнүп, элге тартуулоо чоң патриот, дилгир окумуштууну талап кылат.

Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” китебинен орун алган уул-кыздарды тарбиялоо боюнча айткан пикири, азыр да өз салмагын жоготкон эмес:

Тарбиячы киши тап, пейли кенен,
Уул-кызың дени сак өсөт экен.
Билим берип адептүү тарбияла,
Эки дүйнө бактылуу болот анда.
Тескеп тур, уул ишсиз бош калбасын,
Бош болсо-текке кетер өмүрү чын.
Эрке өстүбү уул-кыз, жаман адат,
Өмүр бою кайгыда жашың агат.
Балдарды жакшы карма таалим менен,
Анда ата ар кырсыктан алыс экен (4.88.).

Педагог бабабыз Ж.Баласагын насаат катары төмөндөгүлөрдү жазып адилеттүү болууга, жакшы угууга, шашпастан, кенен ойлоп туура тыянак чыгарууга, туура чечим алып сүйлөөгө, ал эми сырынды бекем сактап жүрүүгө чакырат:

Ишинде адилет бол, түз жүргүнүң,
Бактылуу-чынчыл киши, сен билгиниң!
Баарын ук, бирок шашпа тыянакка,
Сырынды өз ичинде бекем сакта.

Же ойлоп сүйлөөнү, этияттык менен сүйлөөнү жактап, жалганчылыкты, калп сүйлөөнү каралайт, жалган сүйлөбөөгө чакырып, элге шылдың болоорунду эскертип насаат берет:

Кирериңде чыкчу жерди билип ал,
Ойлоп сүйлө, шашмалыктын чыры бар.
Жалган сөздү жашоодо айта көрбө,
Жалганчы шылдың болот калың элге!

“Элибизде ачуу келсе акыл кетет” - деген акылдуу сөз бар. Бабабыз Ж.Баласагын билимдүүлөргө, акылдууларга, бир сөз менен айтканда жалпы адамзатка кайрылып, ар бир мезгилде чектен чыкпоону, өзүн кармай алууну үйрөнүүнү, ачууну да, сыймыкты да сактай билүүнү, ачуу, каар эч кимге пайда алып келбестигин эскертип, кечиримдүү, үзүрлүү болууга чакырат:

О, билимдүү! Ачууңа сен алдырба!
О! Акылдуу! Сыймыгыңды бүлдүрбө!
Ишти каар, ачуу менен баштаба,
Бул экөөнөн пайда келбейт эч сага
Сага гана арнап сөздүн үзүрүн,
Ыйбаа кылып, сурап турам кечирим (4.40.).

Ошондой эле ачуу душмандыгын, акыл дос экендигин, илимдүүлөр урмат сыйга татыктуу экендигин баса белгилейт:

Сөзүңдү акыл менен ченеп билгин,
Илимдүү кишилерди сыйлап жүргүн.
Ачуу-душман, акыл-дос да ар жанга,
Ачуулансаң орой, осол сен анда (4.42.)
Ичимдиктин зыяны жөнүндө:
Үчүнчү – ичимдикке берилгендик,
Белгилүү анын арты тирүү өлүк.
Да бири – заар сөзүң, көңүл калат,
Жаныңдан жакындарды кууп салат.

Куттуу билим тарбиянын бардык жагын камтыган. Бир кичи макалада кенири токтолууга мүмкүнчүлүк болбойт. Ошого байланыштуу биз кээ бир маселелерге гана токтолдук.

Жыйынтыктап айтканда, Ж.Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасы өз аты менен-куттуу билим, тарбия, философиялык ойлор менен сугарылган. Миң жыл мурун жазып калтырылган бул чыгарма бүгүнкү күндө да өз баалуулугун жоготкон жок. Азыркы мезгилде да тарбиялык сааттарда, класста, класстан сырткары иштерде, мектептен сырткары иштерде, бардык тарбиялык иш-чараларда толугу менен пайдаланып, жаш муундарда жалпы инсандык сапаттарды калыптандырууга тийиш.

Адабияттар:

1. Муратов А. “Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы”. - Бишкек, 2011-ж. - 583-бет.
2. Рахимова М.Р. ж.б. “Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. - Б., 2002ж. - 130-бет.
3. Апышев Б. “Педагогика” Б-2002ж. - 37-бет.
4. Ж.Баласагын “Куттуу билим”. - Бишкек, 2015-ж. - 46-бет.

Рецензент: к.пед.н. Тешебаев А.